

УДК 327.56 : 341.31

Р.Ю. Рачинський, аспірант кафедри
міжнародного права УДУФМТ

МІЖНАРОДНА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Стаття розкриває питання пов'язанні із проблемами збереження миру на планеті. Реалізація основних документів по збереженню миру на планеті та практика реалізації ідей приборкання війни правовими шляхами.

Ключові слова: регламентація, збройний конфлікт, конфлікт.

Статья раскрывает вопросы, связанные с проблемами сохранения мира на планете. Реализация основных документов по сохранению мира на планете и практика реализации идей обуздания войны правовыми путями.

Ключевые слова: регламентация, вооруженный конфликт, конфликт.

Article reveals questions are accompanied with the problems of maintaining world peace. Implementation of key documents in preserving world peace and practice the ideas war taming legal ways.

Keywords: regulation, armed conflict, conflict.

Постановка проблеми. Науковці налічують кілька десятків проблем, які за своєю всеосяжністю можна вважати глобальними. Найважливішими з них є: проблема збереження миру на Землі, забезпечення поступального і пропорційного розвитку господарства світу, екологічна та проблема забезпечення життєдіяльності та якості життя людини.

Проблема збереження миру на Землі — найважливіша, оскільки під час виникнення глобального військового конфлікту в світі, нашпигованому ядерною зброєю та ядерними технологіями (АЕС тощо), всі інші проблеми втрачають сенс. Неможливість обмеженого впливу ядерного інциденту на довкілля яскраво продемонструвала катастрофа на Чорнобильській АЕС (1986 рік).

Жорстока реальність полягає в тому, що ніколи ще в історії людства не накопичувалася така кількість смертоносної зброї, її досить, щоб кілька разів знищити все живе на Землі, або й саму планету.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні питання пов'язанні із визначенням і вирішення проблем врегулювання миру у міжнародних стосунках були визначенні у наступних роботах вітчизняних і зарубіжних авторів таких як: А.І. Дмитрієв, О.Л. Комаровський, Ф.Ф. Мартенс, В.П. Даневський, Е. Пушмін та інших.

Мета статті. Спроба розкрити міжнародну регламентацію збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХІ сторіччя проблема вибору між війною та миром у міжнародних стосунках все ще не вирішена людством. Озираючись назад углиб століть, таке становище може здатися алогічним. Засади сучасної міжнародно-правової системи були закладені державами середньовічної Західної Європи, що традиційно пов'язується з Вестфальським мирним конгресом 1648 р. [1, с. 22] Уже в той час правосвідомість народів цих країн визнавала війну крайнім заходом у міжнародних стосунках [1, с. 21-22]. Ідеї ж, що увійшли в моральну свідомість народів, неминуче перетворюються з часом у юридичні принципи [2, с. 79].

Але подальший розвиток міжнародних відносин показав, що в добу Нового часу людство ще не було готовим перетворити таке ставлення до війни у норму міжнародного життя і закріпити у приписах позитивного права. Навіть можна говорити про певну деградацію у поглядах. Антично-середньовічний погляд на війну як на

просту реакцію у відповідь на неправомірні дії супротивника (*bellum justum*) змінився. За розквіту абсолютних монархій загальнопоширеною стала думка, що держави вправі оголосити війну, якщо цього вимагають їх інтереси [3, с. 57]. Питання про *casus belli* поступово втратило своє юридичне й моральне значення, що не могло не призвести до значних людських жертв і економічних збитків.

Як виглядає, спочатку держави намагалися вирішити ці проблеми політичними засобами. На Вестфальському мирному конгресі була встановлена система політичної рівноваги [4, с. 34], що стала наріжним каменем відносин європейських держав до Французької революції 1789 р. На Віденському мирному конгресі 1815 р. була закладена нова модель побудови політичної системи Європи, що отримала назву легітизм [4, с. 46, 52], але вона протрималася не довго.

Поступово міжнародне співтовариство у пошуках нових шляхів забезпечення міжнародного порядку й миру почало відходити від покладання надій на суто політичні домовленості у кожній конкретній ситуації. Друга половина XIX ст. принесла нові сподівання, пов'язані з ідеєю міжнародного юридичного порядку. Як зазначав відомий російський вчений Л. Камаровський, становлення міцного миру між народами світу неможливе без ствердження юридичного порядку між державами, який повинен визначати не лише мирні відносини, але і вирішувати всі неузгодженості, що виникають між суб'єктами міжнародного права [4, с. 4].

Виникнення цієї ідеї не було випадковим, оскільки розвиток міжнародного права на той час уже дозволяв йому відігравати суттєвішу роль у зносинах держав ніж у минулі часи [5, с. 31].

Практична реалізація ідеї приборкання війни правовими засобами почалася із запровадження формально-юридичного обмеження, а згодом і заборони права на розв'язання війни (*jus ad bellum*). Одним з перших кроків у цьому напрямку стало укладання Паризького мирного трактату 1856 р., ст. 8 якого передбачала, що у випадку виникнення між Близькою Портою та іншими учасниками трактату «будь-якої незгоди, що може загрожувати збереженню дружніх між ними відносин», кожний з учасників трактату до застосування сили повинен дати можливість іншим сторонам цього договору надати послуги посередника [6, с. 25].

Найбільш повний прояв ідея використання мирних засобів вирішення спорів до моменту застосування збройної сили отримала в Гаазьких конвенціях про мирне вирішення міжнародних спорів 1899 і 1907 рр. і Статуті Ліги Націй. Стаття 2 Гаазької конвенції 1907 р. передбачає, що «Договірні держави погоджуються у випадку суттєвої суперечності або спору перед тим як звернутися до зброї, звертатися, наскільки дозволять обставини, до добрих послуг або посередництва однієї або декількох дружніх Держав» [7]. Крім того, держави для вирішення міжнародних спорів, що не зачіпають їх гідності або істотних інтересів, і беруть свій початок з різниці в оцінці фактичних обставин справи, могли створити міжнародну слідчу комісію з метою з'ясування питань факту шляхом неупередженого й добросовісного розслідування (ст. 9 Конвенції). У питаннях юридичного характеру, й особливо в питаннях тлумачення й застосування міжнародних договорів, держави визнали арбітраж найбільш дієвим засобом вирішення спорів, що не були залагоджені дипломатичним шляхом.

Статут Ліги Націй передбачав більш жорсткі зобов'язання. Згідно зі ст. 12 Статуту держави – члени Ліги Націй домовилися: «якщо між ними виникне будь-який спір, що може призвести до розриву, вони передадуть це питання на арбітражне чи судове

врегулювання або на розслідування Ради (Ліги Націй)», а також «ні в якому разі не звертатися до війни до закінчення трьох місяців після рішення арбітрів чи судового рішення або доповіді Ради» [8, с. 41].

Наступним етапом формально-юридичної заборони права на війну стало укладання 27 серпня 1928 р. Паризького пакту про відмову від війни як знаряддя національної політики (пакт Бріана—Келлога). У ст. II Пакту держави-учасниці вперше в історії людства встановили норму, що «врегулювання або вирішення всіх спорів, що можуть виникнути між ними, якого б характеру чи якого б походження вони не були, повинні завжди вишукуватися тільки в мирних засобах» [9, с. 6]. Одночасно в ст. I Пакту ці держави постановили, що засуджують звернення до війни для врегулювання міжнародних спорів і відмовляються у своїх взаємовідносинах від війни як знаряддя національної політики. Пакт ратифікувало 63 держави.

Таким чином, напередодні Другої світової війни мирне вирішення міжнародних спорів стало міжнародно-правовим зобов'язанням переважної більшості держав світу, в тому числі всіх найбільш могутніх на той час (зокрема, Великобританія, Німеччина, Радянський Союз, США, Франція).

Остаточне закріплення цієї норми на всесвітньому рівні було здійснене в Статуті Організації Об'єднаних Націй. Стаття 1 Статуту однією з цілей Організації передбачає «проводити мирними засобами, у згоді з принципами справедливості і міжнародного права, укладання або вирішування міжнародних спорів чи ситуацій, що можуть призвести до порушення миру» [10, с. 18].

Вимога мирного вирішення міжнародних спорів визнається принципом звичаєвого міжнародного права [11]. Відповідно до п. 6 ст. 2 Статуту ООН держави, які не є членами цієї Організації, повинні діяти у відповідності з цим принципом [12]. Принцип мирного вирішення спорів також закріплений у статутах впливових регіональних організацій (зокрема, ст. 2 Статуту Організації американських держав 1947 р.; ст. 3 Статуту Організації африканської єдності 1963 р.). Це дає підстави вважати його принципом загального міжнародного права.

Аналіз міжнародно-правової нормативної бази, розробленої світовим співтовариством з метою конкретизації та розвитку положень Статуту ООН, дозволяє досить повно і чітко встановити правовий зміст принципу, який складають взаємно обумовлені юридичні права й обов'язки сторін спору. Головні обов'язки полягають у тому, щоб: а) вирішувати свої міжнародні спори виключно мирними засобами (це зобов'язання містить два елемента: негативного характеру — забороняється застосування сили або погрози силою для вирішення спорів; позитивного — усі міжнародні спори повинні вирішуватися тільки мирними засобами); б) вирішувати мирними засобами всі свої спори, тобто «незалежно від їх предмета, характеру походження, місця виникнення, небезпеки для міжнародного миру та інших умов» [13, с. 28]; в) вирішувати свої взаємні спори своєчасно і не залишати їх невирішеними; г) вирішувати спори на основі міжнародного права та справедливості; д) утримуватися від дій, що можуть загострити спір, і не наражати на небезпеку міжнародний мир і безпеку.

У сучасному міжнародному праві цей принцип визнається нормою *jus cogens* і основним принципом міжнародного права, тобто «універсальною, загальновизнаною і загальнообов'язковою нормою», а отже, сфера його дії «універсальна як по суб'єктам, так і по видам і галузям міждержавних відносин, що регулюються» [14, с. 59, 64]. В цій якості принцип мирного вирішення міжнародних спорів є складовою частиною

засад сучасного міжнародного правопорядку і «служить вихідною нормативною основою для правозастосовного... і правотворчого процесу» [15, с. 46-47], відіграє роль «ідейної основи міжнародно-правової системи, її структури, а такої її функціонування і розвитку». Як зазначив Д.Б. Левін, принцип мирного вирішення міжнародних спорів є «одним із корінних засад міжнародного права, одною з його невід'ємних властивостей, без якого не можна мати дійсну уяву про сутність і характер сучасного міжнародного права».

Незважаючи на це, проблема вирішення міжнародних спорів є надзвичайно актуальною. Після Другої світової війни на планеті відбулася велика кількість регіональних (локальних) збройних міждержавних конфліктів з вражаючими наслідками: за кількістю держав, їх площі та населення локальні війни і крупні воєнні конфлікти в 50–80-ті роки ХХ століття перевищують як першу, так і другу світові війни разом узяті [16, с. 10]. Ці факти переконливо свідчать, що ефективність реалізації принципу мирного вирішення міжнародних спорів поки що недостатня. Тому ні в якому разі не можна заспокоюватися наявністю формальної заборони агресивної війни і запровадженням формального обов'язку мирного вирішення міжнародних суперечок. На наше переконання такі заходи потрібно розглядати не як самодостатній кінцевий результат, а лише як передумову побудови дійсно дієвого механізму попередження та вирішення міжнародних спорів. В якому ж напрямку повинен розвиватися юридичний зміст принципу мирного вирішення міжнародних спорів і практика його застосування?

Суверенітет держав є однією із засадних умов існування сучасного міжнародного права як різновиду світового правопорядку, оскільки «міжнародне право розвивалося одночасно з концепцією політичної суверенності» [17]. Це було характерно як під час становлення класичного міжнародного права (як вдало висловився І. Кларк, міжнародне право було не чим іншим, як зворотною стороною доктрини суверенітету), так і для сучасного міжнародного права.

Безумовно, сучасний суверенітет є більш обмеженим, ніж у ХVI–ХІХ століттях, коли свобода держав майже нічим не обмежувалася, але його вирішальний вплив на засади сучасного міжнародного правопорядку не оспорується. Колишній Генеральний секретар ООН Б. Бутрос-Галі звернув увагу на «важливість і незамінність суверенної держави як основного суб'єкта міжнародного права». Прогнози щодо «відмирання» суверенітету як правило розглядаються в контексті деяких регіональних утворень і з суттєвими застереженнями. В цілому можна говорити хіба що про постійне наповнення концепції суверенітету новим змістом [18, с. 11].

Досвід 90-х років ХХ століття показав, що досить поширеним явищем є посилання на суверенне рівноправ'я та внутрішні справи держави як на достатню правову підставу суттєвого обмеження впливу міжнародного співтовариства на розвиток як внутрішньодержавних, так і міждержавних конфліктів. Особливо дієво суверенітет використовується тоталітарними мілітаристськими режимами, що наголошують на реальності розв'язання воєнного конфлікту в будь-який момент. Урядами цих держав принцип суверенної рівності розуміють лише у контексті абсолютної незалежності державної влади. Водночас відверто ігнорується те, що суверенна рівність держав включає також (згідно з Декларацією 1970 р. про принципи міжнародного права), також положення про те, що «кожна держава зобов'язана виконувати повністю й сумлінно свої міжнародні зобов'язання й жити в мирі з іншими державами». Як зазначав Е. Пушмін, «якщо держава зберігає свій конфлікт невирішеним і не прагне до його вирішення, то це можна розцінити як порушення його зобов'язань, що взяті

на себе як на члена міжнародного співтовариства» [19].

Принцип суверенної рівноправності держав визначає вирішальні характеристики механізму забезпечення ефективності реалізації норм міжнародного права. Ф.Ф. Мартенс відзначав пануючу на той час думку, що «основою юридичних норм, які визначають міжнародні відносини, служить тільки усвідомлення цивілізованими державами необхідності міжнародного правового порядку і їх добровільна згода, що випливає звідси, на визнання його обов'язковості» [20]. Аналогічну думку висловив А. Фердрос, вказавши на вирішальне значення принципу доброї волі (*bona fides*) для обов'язковості міжнародного права: «оскільки правове міжнародне співтовариство не є співтовариством держави, а ґрунтується на дружньому співробітництві держав, його норми можуть стати ефективними лише за умови, що держави будуть чесно і добросовісно виконувати взяті ними зобов'язання». Міжнародний суд також зазначав, що принцип *bona fides* є одним з основних принципів, що регулює створення і виконання міжнародних правових зобов'язань.

Безпосередній вплив суверенної рівноправності держав на принцип мирного вирішення міжнародних спорів закріплено в чинному міжнародному праві і відзначається доктриною. Так, в Декларації 1970 р. про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, вказується, що «міжнародні спори вирішуються на основі суверенної рівності держав», аналогічне положення закріплене в п. 3 ч. I Манільської декларації 1982 р. про мирне вирішення міжнародних спорів. Окрім того, дотримання принципу суверенної рівності є передумовою не лише вирішення, але і попередження виникнення міжнародних конфліктів: в Декларації про запобігання й усунення спорів, що можуть загрожувати міжнародному миру і безпеці, і про роль ООН у цій галузі (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 43/51 від 5 грудня 1988 р.) зазначається, що «із метою запобігання виникненню спорів або ситуацій держави повинні розвивати свої відносини на основі суверенної рівності держав». Тому не можна не погодитися з висновком, що необхідною основою застосування мирних засобів вирішення міжнародних спорів є дотримання як сторонами спору, так і третіми державами принципу суверенної рівності держав, і як показує проведений аналіз, «домагання суверенної рівності знову набирає сили, особливо стосовно врегулювання спорів» [21].

Висновки. Залежність політичної долі уряду будь-якої держави від внутрішньої політичної ситуації та громадської думки в цій країні є одним із вирішальних чинників його поведінки на міжнародній арені. Одним із ключових питань у вирішення будь-якого міжнародного спору є проблема зменшення невпевненості та ризику уряду країни — сторони міжнародного конфлікту щодо результату його вирішення. І саме тому вважаємо, що сучасне міжнародне право виходить із того, що головний напрям розв'язання цього завдання полягає в наданні державам — учасникам конфлікту можливості вибору того засобу вирішення спору, що найбільше відповідає його характеру, конкретним обставинам спору та іншим чинникам.

Сьогодні склалися в результаті практики ООН наступні заходи щодо підтримки міжнародного миру й безпеки: превентивна дипломатія (*Preventive diplomacy*); зміцнення миру (*Peace-making*); підтримка миру (*Peace-keeping*); примус до миру (*Peace-enforcement*); миро будівництво в пост конфронтаційний період (*Peace-building*). Наведені поняття широко використовуються в документах ООН і одержали визнання у вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дмитрієв А. Вестфальський мир 1648 року: витоки сучасного міжнародного права // Людина і політика.— 1999.— № 2.
2. Камаровский Л. О международном суде.— М.: Типография Т. Малинского, 1881.— С. 79.
3. Фердросс А. Международное право: Пер. с нем. / Под. ред. Г. И. Тункина.— М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1959.— С. 57
4. Даневский В. П. Пособие к изучению истории и системы международного права.— Вып. I.— Харьков: Типография А. Н. Гусева, 1892.
5. Ладыженский А. М., Блищенко И. П. Мирные средства разрешения споров между государствами.— М.: Госюриздат, 1962.— С. 31.
6. Сборник договоров России с другими государствами. 1856—1917 / Сост. И. В. Козыменко; под. ред. Е. А. Адамова.— М.: Госполитиздат, 1952.— С. 25.
7. Действующее международное право: В 3 т. / Сост. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова.— М.: Изд-во Моск. независ. ин-та междунар. права, 1996.— Т. 1.— С. 776.
8. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. В 25-и вып.— Вып. 8. Действующие договоры, соглашения и конвенции, вступившие в силу после 1 января 1933 г.— М., 1935.— С. 41.
9. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. В 25-и вып.— Вып. 5. Действующие договоры, соглашения и конвенции, вступившие в силу между 1 февраля 1928 г. и 1 июня 1929 г.— М., 1929.— С. 6.
10. Українська РСР у міжнародних відносинах. Міжнародні договори, конвенції, угоди та інші документи, які складені за участю Української РСР або до яких вона приєдналася (1945—1957).— К.: Вид-во АН УРСР, 1959.— С. 18.
11. Case concerning the Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgment of 27 June 1986 // International Court of Justice Reports.— 1986.— P. 145.
12. Blix H. The Principle of Peaceful Settlement of Disputes // The Legal Principles Governing Friendly Relations and Co-operation Among States in the Spirit of the United Nations Charter: Lectures Delivered during the Seminar Organized by the World Federation of United Nations Associations, Smolenice Castle, Czechoslovakia, April 20—24, 1965.— Leyden: A. W. Sijthoff, 1966.— P. 47.
13. Курс международного права: В 7 т. / Ю. А. Баскин, Н. Б. Крылов, Д. Б. Левин и др.— М.: Наука, 1989.— Т. 1. Понятие, предмет и система международного права.— С. 128.
14. Курс международного права.— Т. 1.— С. 7; Блищенко И. П., Энтин М. Л. Мирное разрешение споров между государствами — один из важнейших принципов международного права // Международно-правовые формы сотрудничества государств в Европе / Под ред. О. Н. Хлестова.— М.: Междунар. отношения, 1977.— С. 59, 64.
15. Мовчан А. П. Международный правопорядок.— М.: ИГП РАН, 1996.— С. 46—47.
16. Пирадов А. А. Региональные конфликты, их политическое урегулирование и участие в нем ООН (историко-концептуальное исследование).— М.: ДЭМ, 1990.— С. 10.
17. Clark I. The Hierarchy of States: Reform and Resistance in the International Order.— Cambridge: Cambridge University Press, 1989.— P. 25.
18. Hinsley F. H. Sovereignty.— 2nd edn.— Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1986.— P. 214—235.
19. Пушмин Э. А. Мирное разрешение международных споров (международно-правовые вопросы).— С. 11.
20. Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов. В 2 т.— 5-е изд.— СПб: Типография А. Бенке, 1905.— Т. I.— С. 190.
21. Nuclear Tests Case (New Zealand v France), Judgment of 20 December 1974 // International Court of Justice Reports.— 1974.— P. 473.